

**INSTRUKCJA O POSTĘPOWANIU W SPRAWACH
BUDOWLANYCH I KONSERWATORSKICH,
DOTYCZĄCYCH OBIEKTÓW
SAKRALNYCH I PARAFIALNYCH**

Wprowadzenie

1. Sztuka sakralna, należąca do najszlachetniejszych dzieł ducha ludzkiego, jest także jedną z uprzywilejowanych form wyrażania wiary w Słowo Wcielone i kontemplacji tajemnicy Boga. Jej świadectwem są zarówno dzieła dawne – zabytki, jak i współczesne dzieła malarskie, architektoniczne, rzeźbiarskie i inne. Dzieła dawne, w które bogata jest Diecezja Płocka, muszą być z pietyzmem i znawstwem chronione; dzieła współczesne natomiast winny być projektowane i wykonywane na najwyższym poziomie artystycznym.

2. Każdy proboszcz, administrator parafii oraz rektor kościołów i kaplic (dalej: proboszcz) powinien pamiętać, że nie jest właścicielem, a jedynie stróżem i opiekunem dzieł sztuki sakralnej. Nie wolno mu zatem postępować według osobistego poglądu, lecz zgodnie z niniejszą instrukcją, która opiera się na dokumentach Kościoła oraz uwzględnia przepisy państwowe.

3. Organem wykonawczym, działającym w imieniu Biskupa Płockiego w zakresie sztuki i ochrony zabytków oraz zagadnień architektonicznych, jest Wydział Budownictwa i Sztuki Sakralnej Kurii Diecezjalnej Płockiej (dalej: Wydział Kurii). Podejmuje on w imieniu Biskupa Płockiego wszystkie decyzje w sprawach, które nie są mu bezpośrednio zastrzeżone. Wydział Kurii współpracuje z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków (dalej: WUOZ), którego przedstawicielem jest właściwy dla danej parafii Wojewódzki Konserwator Zabytków lub działający w jego imieniu Kierownik Delegatury WUOZ (dalej: Konserwator Zabytków).

Planowanie i akceptacja prac oraz pozwolenie na ich prowadzenie

4. Nie wolno planować jakichkolwiek prac dotyczących kościołów i ich wyposażenia, a także innych budowli, w tym zamawiać materiałów bądź sprzętów, rzeźb i obrazów, bez uprzedniej zgody, wyrażonej na piśmie przez Wydział Kurii na wniosek złożony w tej sprawie przez proboszcza.

5. W przypadku zabytków architektury i zabytkowego wyposażenia zamierzenia te wymagają pozwolenia Konserwatora Zabytków.

6. Proboszcz, architekci i plastycy, po przygotowaniu wstępnych założeń projektowych dla wszystkich rodzajów prac budowlanych lub konserwatorskich, są zobowiązani do ich uzgodnienia z Wydziałem Kurii.

7. Realizację planowanych prac można podjąć dopiero po zaakceptowaniu przez Wydział Kurii, przedłożonych mu wcześniej programów lub projektów wstępnych, a potem projektów realizacyjnych, które w przypadku zabytków muszą także uzyskać zatwierdzenie Konserwatora Zabytków.

8. We wszystkich przypadkach proboszcz zobowiązany jest przedstawić kosztorysy projektowanych prac do akceptacji przez Wydział Kurii.

9. Na prace o charakterze konserwatorskim dotyczące zabytków można starać się o dotacje.

10. Zgodnie z przepisami *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* oraz aktami wykonawczymi do niej, nawet doraźne prace wynikłe z kataklizmów i innych rodzajów uszkodzeń, muszą być zgłoszone natychmiast do Konserwatora Zabytków. Drobne prace remontowe – zewnętrzne i wewnętrzne – niepowodujące zmian (np. wymiana rynien), wymagają zawiadomienia Konserwatora Zabytków i Wydziału Kurii na 7 dni przed rozpoczęciem prac.

11. Na prowadzenie prac przy zabytkach nieruchomych (architektura) lub ruchomych (dzieła sztuki i wyposażenie) należy uzyskać pozwolenie właściwego Konserwatora Zabytków. Otrzymanie pozwolenia na prace przy zabytkach nieruchomych nie zwalnia od obowiązku uzyskania pozwolenia wymaganego przez przepisy prawa budowlanego oraz inne przepisy szczegółowe.

12. Wniosek do Konserwatora Zabytków o udzielenie pozwolenia na prowadzenie prac przy zabytku winien zawierać następujące dane:

- a. wnioskodawca i jego adres;
- b. wskazanie właściciela, użytkownika lub posiadacza, jeżeli wniosek składa wykonawca prac;
- c. określenie rodzaju zabytku;
- d. wskazanie położenia lub przechowywania zabytku;
- e. opis przewidywanych robót przy zabytkach nieruchomych lub w ich otoczeniu;
- f. odpis lub kserokopia decyzji o ustaleniu warunków zabudowy i zagospodarowania terenu;
- g. opis zabytku ruchomego i programu przewidywanych prac konserwatorskich przy zabytku;
- h. określenie wykonawcy i jego adres oraz wskazanie przewidywanego terminu rozpoczęcia i zakończenia prac konserwatorskich przy zabytku.

13. Jeżeli prace dotyczą dzieł sztuki (np. obrazów, rzeźb, ołtarzy itp.), konieczne jest przedstawienie dyplomu wykonawcy z dokładnym sprecyzowaniem specjalności, która powinna być zgodna z zakresem powierzonych prac.

***Budowa i wyposażenie: kościoła, kaplicy, plebanii.
Prace budowlane przy obiektach zabytkowych***

14. Prace projektowe w zakresie architektury i wyposażenia wnętrz należy zlecać dobrym fachowcom posiadającym odpowiednie kwalifikacje i uprawnienia, którzy przed przyjęciem zlecenia powinni zapoznać się z niniejszą instrukcją.

15. Na lokalizację i budowę kościoła, kaplicy czy plebanii inwestor powinien uzyskać zgodę Biskupa Płockiego. Następne działania inwestora – począwszy od etapu koncepcji po projekt – powinny być uzgadniane z Wydziałem Kurii. Wskazane jest, aby dyrektor Wydziału Kurii, w wymienionych działaniach, korzystał z opinii innych gremiów diecezjalnych.

16. O uzyskaniu pozwolenia na budowę, jak również o rozpoczęciu budowy, inwestor powinien pisemnie powiadomić Wydział Kurii.

17. Do obowiązków architekta należy spełnienie w projekcie wszystkich wymagań inwestora w zakresie stworzenia warunków do sprawowania liturgii, zgodnego z aktualnymi przepisami, a także do właściwych powiązań funkcjonalnych i poprawnych rozwiązań technicznych. Wymagania te muszą być konsultowane z Wydziałem Kurii, począwszy od etapu koncepcji, poprzez projekt, aż po realizację danego zamierzenia.

18. Inwestor jest zobowiązany do stworzenia autorowi projektu możliwości rozwiązań twórczych bez ingerencji w jego koncepcje plastyczne, chyba że uniemożliwiłyby one poprawne sprawowanie liturgii, były sprzeczne z charakterem sakralnym świątyni, nadużywałyby lub błędnie stosowały symbole i znaki religijne. Przyjęcie zaproponowanych przez projektanta rozwiązań inwestor potwierdza podpisem na dokumentacji, co jest równoznaczne z uzgodnieniem, jakie musi być dokonane przed przedłożeniem projektu do akceptacji przez Wydział Kurii, a potem do zatwierdzenia przez Konserwatora Zabytków.

19. Spory między projektantem (projektantami) a inwestorem rozstrzyga Wydział Kurii. W trudnych przypadkach powoływana jest przez dyrektora Wydziału Kurii specjalna komisja w celu rozstrzygnięcia sporu.

20. Inwestorowi, a także wykonawcy, nie wolno zmieniać projektu w czasie realizacji bez zgody autora lub jego następcy. W przypadku zabytku zmiana projektu winna być dokonana w porozumieniu z Wydziałem Kurii i Konserwatorem Zabytków.

21. Także wykonywane nieodpłatnie (społecznie) dokumentacje projektowe i realizacje wszelkich innych prac muszą spełniać warunki niniejszej instrukcji oraz odpowiadać wymogom konserwatorskim.

22. Dokumentacja projektowa musi być wykonana w takiej liczbie egzemplarzy, aby jeden z nich (zawierający wszystkie oryginały uzgodnień i zatwierdzeń) był przechowywany w komplecie w archiwum parafialnym. Nie może być on używany przy wykonywaniu prac ani wypożyczany.

23. Jeżeli prace dotyczą zabytku architektury, osoby projektujące, poza uprawnieniami budowlanymi muszą wykazać się co najmniej czteroletnią praktyką w zakresie konserwacji, remontów itp. zabytków architektury lub ukończyć wyższe studia w zakresie konserwacji zabytków architektury.

24. Nowe wyposażenie zabytku architektury lub planowane w nim nowe rozwiązania plastyczne muszą być podporządkowane charakterowi zabytku i harmonizować ze stanem istniejącym.

25. Prace projektowe, dotyczące konserwacji zabytków architektury, muszą być poprzedzone inwentaryzacją pomiarowo-rysunkową, odpowiednimi ekspertyzami oraz dokumentacją historyczną i badaniami architektonicznymi, a w szczególnych przypadkach także badaniami archeologicznymi. Zakres badań ustala Konserwator Zabytków.

Ochrona i zabezpieczenie zabytków

26. Wszystkie budowle i ich elementy, dzieła sztuki oraz przedmioty wyposażenia powstałe przed 1939 rokiem, nawet jeżeli nie zostały wpisane jeszcze do Rejestru Zabytków, należy traktować jako zabytkowe i otoczyć je opieką. Dotyczy to szczególnie zabytków ruchomych, które są najbardziej narażone na zniszczenie i kradzież. Dlatego powinny być one zinwentaryzowane oraz odpowiednio zabezpieczone, z wykorzystaniem nowoczesnych systemów ostrzegania o włamaniu i pożarze. Można w tym zakresie korzystać z bezpłatnego poradnictwa Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, a także Wydziału Prewencji Komendy Wojewódzkiej Policji oraz Państwowej Straży Pożarnej.

27. Należy prowadzić ewidencję wszystkich budowli zabytkowych i całego wyposażenia kościołów i plebanii, sporządzając w trzech egzemplarzach karty inwentaryzacyjne z fotografiami i opisami dla każdego zabytku oddzielnie. Wzory kart można otrzymać w Wydziale Kurii lub u Konserwatora Zabytków. Ich sporządzenie jest wyrazem szacunku dla dziedzictwa Kościoła. Jest także podstawą do dochodzenia w przypadku kradzieży lub zniszczenia. Jeden egzemplarz karty inwentaryzacyjnej należy przechowywać w parafii, drugi przekazać do Konserwatora Zabytków, trzeci zaś do Wydziału Kurii.

28. W celu zabezpieczenia zabytków przed kradzieżą należy:

- a. założyć kraty przy wejściu z kruchty do kościoła, po uzgodnieniu formy i miejsca osadzenia z Wydziałem Kurii i Konserwatorem Zabytków;
- b. otwierać kościół dla zorganizowanych grup w obecności odpowiedniej osoby (przewodnika). Przewodnicy wycieczek powinni wpisywać się do księgi pielgrzymów (gości) z podaniem numeru dowodu osobistego;
- c. sprawować stały nadzór w kościołach otwartych;
- d. zabytki niewielkich rozmiarów silnie przymocować lub umieścić w miejscach niedostępnych, względnie przenieść do skarbca lub wyznaczonego pomieszczenia dla dzieł sztuki wycofanych z kultu.

29. W przypadku kradzieży należy natychmiast zawiadomić: Policję, Kurię Diecezjalną i Konserwatora Zabytków.

30. Dzieł sztuki i wszystkich zabytków ruchomych nie wolno sprzedawać, darować lub przenosić do innych kościołów. Obiekty wystroju wnętrza oraz inne przedmioty wycofane z kultu należy umieścić w osobnych, zabezpieczonych pomieszczeniach lub przekazać do Muzeum Diecezjalnego po uprzednim zgłoszeniu tego faktu do Wydziału Kurii i Konserwatora Zabytków.

31. Obrazy malowane na płótnie, które zostały wycofane z kultu lub ekspozycji w kościele, nie mogą być zwijane. Jeżeli jednak zachodzi taka potrzeba, to w przypadku obrazów zabytkowych, czynność taką należy zlecić uprawnionemu konserwatorowi.

32. Proboszcz, odchodzący z zajmowanego stanowiska, przekazuje protokolarnie swemu następcy wszystkie obiekty sztuki i przedmioty zabytkowe zgodnie z kartami inwentaryzacyjnymi i księgą inwentarzową (zob. *Instrukcja o prowadzeniu księgi inwentarzowej parafii*). Karty inwentaryzacyjne stanowią zasadniczą część dokumentacji inwentarza parafii. Egzemplarze protokołu otrzymują parafia i Wydział Kurii.

33. O brakach w inwentarzu, szczególnie zabytków ruchomych wpisanych do rejestru, należy niezwłocznie powiadomić Wydział Kurii i Konserwatora Zabytków.

34. Obiekty zabytkowe, będące własnością parafii, wolno wypożyczać w celach ekspozycyjnych tylko za zgodą Biskupa Płockiego. Opinię dla Biskupa Płockiego przygotowuje dyrektor Wydziału Kurii na pisemny wniosek proboszcza.

Wnętrze kościoła i jego indywidualny charakter

35. Wnętrze każdego zabytkowego kościoła jest niepowtarzalne i posiada swoje indywidualne cechy, które muszą być zachowane i uszanowane.

36. Zarówno elementy wystroju, jak i przedmioty kultu (obrazy, rzeźby itp.), przekazywane jako darowizny, muszą być skomponowane z istniejącym wnętrzem. Dlatego przed podjęciem decyzji o ich nabyciu czy wykonaniu należy dokonać uzgodnienia z autorem projektu wnętrza lub – gdy jest to niemożliwe – z Wydziałem Kurii.

37. W trosce o opisany wyżej *genius loci* nie wolno projektu wyposażenia jednego obiektu sakralnego (kościół, kaplica) kopiować w innym.

38. Należy zadbać, aby nie wprowadzać bogatej polichromii do skromnego wnętrza lub kompozycji malowideł bez podporządkowania się strukturze architektonicznej. W przepisie tym chodzi o to, aby nie niszczyć architektonicznego rytmu podziałów i formy, na przykład przez wprowadzenie witraży do wnętrz barokowych, które z reguły mają zachowaną oryginalną stolarkę okienną o podziałach szczeblinowych, te zaś nigdy nie miały kolorowych oszkleń.

39. Wprowadzanie jakichkolwiek zmian we wnętrzu kościelnym nie może niszczyć zabytków, nawet tych, które nie pełnią już swej pierwotnej funkcji (na przykład stare tabernakulum). Dotyczy to także dostosowania wnętrza do współczesnych wymogów liturgicznych (zob. *Instrukcja o ukształtowaniu i wyposażeniu wnętrza świątyni*).

Zabytki architektury, ich remonty i konserwacja

40. O wartości architektonicznej zabytkowego kościoła decyduje także autentyczna substancja, np.: ceglany lub kamienny mur z zachowanym dawnym licem, stary oryginalny tynk, dawna posadzka, oryginalne stolarki drzwiowe i okienne, a także konstrukcja (więźba) dachu oraz jego pokrycie itp. To wszystko posiada wartość historyczną, naukową, artystyczną, a także duchową i emocjonalną dla społeczności wierzących.

41. Proboszcz jest odpowiedzialny za utrzymanie kościoła we właściwym stanie technicznym i estetycznym. Ma zatem troszczyć się o zachowanie autentycznych elementów, ich restaurację, naprawianie i konserwację, a nie wymieniać na nowe. O wymianie tylko w wyjątkowych sytuacjach może zdecydować Wydział Kurii, po uprzednim uzyskaniu akceptacji Konserwatora Zabytków.

42. Zezwolenie na prowadzenie prac przy zabytku architektury wydaje Konserwator Zabytków.

43. Prace remontowe i konserwatorskie zabytków architektury muszą prowadzić doświadczeni w tym względzie inżynierowie i rzemieślnicy.

44. Prace konserwatorskie prowadzone są według programu prac konserwatorskich, wcześniej ustalonego i zatwierdzonego przez Konserwatora Zabytków i Wydział Kurii. Jeśli w myśl prawa budowlanego prowadzony jest również dziennik budowy, to należy w nim wpisywać uwagi Konserwatora.

45. Przy pracach konserwatorskich należy prowadzić dziennik tych prac. Konserwator wpisuje do niego przebieg prac i inne spostrzeżenia.

46. O rozpoczęciu i zakończeniu prac przy zabytkach architektury należy zawiadomić Wydział Kurii oraz Konserwatora Zabytków na siedem dni przed terminem rozpoczęcia oraz zakończenia tych prac.

47. W czasie realizacji projektu projektanci powinni sprawować nadzory autorskie. W przypadku prowadzonych badań (np.: konserwatorskich, archeologicznych, architektonicznych, mykologicznych, konstrukcyjnych i innych), nadzór sprawują autorzy tych badań.

48. Gdy w toku prac zostaną dokonane odkrycia lub nastąpią okoliczności mogące mieć wpływ na stan techniczny lub wygląd zabytku, należy niezwłocznie zawiadomić Wydział Kurii oraz Konserwatora Zabytków. Obowiązek ten spoczywa na kierowniku budowy oraz proboszczu.

49. W odbiorach częściowych i w odbiorze końcowym uczestniczy Wydział Kurii oraz Konserwator Zabytków.

50. Po zakończeniu prac wykonawca zobowiązany jest sporządzić dokumentację powykonawczą, którą po jednym egzemplarzu przechowują: parafia, Wydział Kurii i Konserwator Zabytków.

Zabytki ruchome (dzieła sztuki i wyposażenie świątyni) oraz ich konserwacja

51. Wszelkie działania, dotyczące ruchomych dzieł sztuki (dawnych obrazów, rzeźb, szat i sprzętów liturgicznych, złotnictwa itp.) oraz zabytkowego wyposażenia (np.: ołtarzy, epitafiów, chrzcielnic, organów, mebli), muszą zawsze mieć charakter prac konserwatorskich.

52. Zabytków ruchomych nie wolno samowolnie odświeżać, przemaalowywać ani przerabiać. Żadnych prac przy nich nie wolno zlecać rzemieślnikom. Oryginalne dzieło, chociaż jest podniszczone, posiada zawsze dużą wartość; niewłaściwie zaś odświeżone, ulega zniszczeniu (często nieodwracalnie), a tym samym zostaje jej pozbawione.

53. Prace, dotyczące zabytkowych dzieł sztuki i zabytkowego wyposażenia, mogą wykonywać jedynie absolwenci: kierunku Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Wydziałów Konserwacji Dzieł Sztuki w Akademiach Sztuk Pięknych w Krakowie i Warszawie.

54. W dziedzinach nieobjętych programem wyższych studiów konserwatorskich (instrumenty organowe, meble itp.), prace prowadzone przez właściwie przygotowane osoby, muszą zawsze odbywać się pod nadzorem konserwatorskim odpowiedniego specjalisty.

55. Wszelkie prace przy zabytkach ruchomych mogą odbywać się tylko po akceptacji Wydziału Kurii i zezwoleniu Konserwatora Zabytków na podstawie zatwierdzonych programów (całościowych lub cząstkowych), jednak dopiero po uzyskaniu zgody, o której mowa w niniejszej Instrukcji.

56. O rozpoczęciu i zakończeniu prac przy zabytkach ruchomych należy zawiadomić Wydział Kurii oraz Konserwatora Zabytków na 7 dni przed terminem rozpoczęcia oraz zakończenia prac.

57. Prace te winny być sukcesywnie kontrolowane i odbierane (dotyczy to także ostatecznego odbioru) protokolarnie przez komisję konserwatorską powołaną przez Konserwatora Zabytków lub Wydział Kurii.

Dbłość o bieżącą estetykę wnętrza

58. Za utrzymanie porządku w zabytkowym kościele, a także za wykonywanie dekoracji okolicznościowych odpowiedzialny jest proboszcz.

59. Posadzkę kościoła należy chronić stosując odpowiedni system wycieraczek.

60. Zabytkowe obrazy, rzeźby, ołtarze itp. należy odkurzać specjalnymi pióropuszcami magnetycznymi. Pióropuszc ten należy czyścić, zgodnie z instrukcją producenta. Obrazów i malowideł ołtarzowych, które mają uszkodzoną powierzchnię, nie należy odkurzać nawet pióropuszcem magnetycznym, a co kilka lat zlecać dokładne oczyszczenie ołtarza konserwatorowi dzieł sztuki, który wykona tę pracę z przeszkolonym personelem pomocniczym, sprawdzając równocześnie stan ołtarza i wykonując ewentualne drobne zabiegi zabezpieczające

61. Zabrania się zmywania na mokro złoceń, polichromii, obrazów i ołtarzy.

62. W zabytkowe elementy (ołtarze, obrazy, rzeźby, polichromie itp.) nie wolno wbijać gwoździ ani mocować do nich różnych przedmiotów czy dekoracji. Nie wolno również zasłaniać ołtarzy draperiami i flagami, zawieszać na nich transparentów z hasłami, posługiwać się w celach dekoracyjnych papieroplastyką, styropianem itp. Hasła i plakaty dopuszcza się w kruchcie lub przedsionku kościoła.

63. Dekoracje okolicznościowe wnętrza świątyni wolno zawieszać jedynie w wyjątkowych okolicznościach. Nie mogą one jednak przysłaniać zabytkowych elementów, które są piękne same w sobie i wystarczająco zdobią wnętrze, a dekoracje z reguły je szpecą i deprecjonują. Po ustaniu wspomnianych okoliczności dekoracje należy natychmiast rozebrać.

64. Nie należy przykrywać ołtarza tzw. posoborowego zbyt dużym obrusem, który zasłania jego strukturę. Obrus powinien leżeć tylko na mense i ewentualnie lekko zwiisać na boki, pozostawiając cały, niezastłony przód.

65. Za *Instrukcją o ukształtowaniu i wyposażeniu wnętrza świątyni* przypomina się, że na ołtarzu mogą się znajdować tylko świece w odpowiedniej liczbie, krzyż i pulpit z mszałem. Kwiaty należy umieszczać obok ołtarza (na przykład na posadzce), zachowując umiar co do ich ilości, kompozycji barwnej i wielkości wazonów czy donic.

66. Zabrania się dekorowania ołtarza i wnętrza kościoła sztucznymi kwiatami.

67. Przy dekoracji kościoła zielenią trzeba zachować umiar, a także zwracać, aby kwiaty cięte i doniczkowe, stawiane w obrębie zabytkowych retabulów ołtarzowych, nie stykały się z polichromią, rzeźbami czy obrazami, bowiem wydzielające się z nich olejki eteryczne niszczą warstwy malarskie i złocenia.

68. Nie należy stosować „świec elektrycznych” na ołtarzach i retabulach ołtarzowych. Zabrania się otaczania obrazów lampkami elektrycznymi. Oświetlające je lampy halogenowe powinny znajdować się w bezpiecznej odległości.

Otoczenie zabytkowego kościoła i cmentarze grzebalne

69. Dbłość o zabytkowy kościół dotyczy również jego otoczenia. Stąd ochronie podlegają dawne dzwonnice, kapliczki, krzyże oraz pomniki, grobowce, ogrodzenie i drzewostan. Wszystkie te elementy muszą być zachowane, a wszelkie prace przy kształtowaniu przestrzeni wokół świątyni mogą odbywać się tylko za zgodą Wydziału Kurii i Konserwatora Zabytków.

70. Drzewa, zazwyczaj liściaste, stanowią na cmentarzach i w otoczeniu kościołów charakterystyczny krajobraz naszych świątyń. Niedopuszczalne jest ich wycinanie lub uzupełnianie drzewami iglastymi, obcymi w naszym regionie. O usunięciu drzewa chorego lub sposobie jego leczenia może zdecydować tylko Konserwator Zabytków. Niedopuszczalne jest samowolne usuwanie drzew. W przypadkach koniecznych drzewa można odpowiednio przyciąć, lecz tylko pod okiem specjalisty, który także powinien czuwać nad pielęgnacją zieleni wokół świątyni. Nie do przyjęcia jest twierdzenie, że spadające liście powodują zanieczyszczenie terenu przykościelnego, niedrożność rynien i braki w odpływie wody. Jest to raczej dowód braku bieżącej opieki i niestosowanie właściwego systemu odwadniającego, który umożliwiłby okresowe czyszczenie.

71. Drogi i ścieżki procesyjne, w zależności od charakteru świątyni, powinny być żwirowe (szczególnie przy drewnianych kościołach) albo pokryte kamieniami (brukiem), a jedynie w ostateczności małymi betonowymi płytkami, układanymi skromnie, bez nadmiernych, wielobarwnych kompozycji.

72. Cmentarze jako miejsca święte, a nierzadko jako zespoły zabytkowe i historyczne, podlegają ochronie, zgodnie z przepisami kościelnymi i państwowymi.

73. Prowadzenie prac modernizacyjnych (lub innych) na starych cmentarzach oraz planowanie zmian nie może prowadzić do pozbawienia ich charakteru sakralnego, historycznego i estetycznego.

74. Jak stwierdza się w *Instrukcji o cmentarzach parafialnych*, wszelkie inwestycje, mające dla cmentarza charakter zasadniczy (zmiany układu przestrzennego alei, kwater, drzewostanu, budowa ogrodzeń; wznoszenie kaplic, pomników i grobowców itp.), winny być zaprojektowane przez osoby kompetentne, a projekty przedstawione do zatwierdzenia Wydziałowi Kurii.

75. Nie dopuszcza się dokonywania pochówków przy murach kościołów.